

IDEGEN KIFEJEZÉSEK JEGYZÉKE

- ad hoc: egyszeri, légből kapott
 affectiones substantiae: szubsztancia affekciói, 21, 236
 ante rem: a dolog előtt, 270
 causa sui: önmaga oka, 21
 cogitatio: gondolkodás, 34, 175
 creare: teremteni, 249
 differentia specifica: fajalkotó különbség, 180
 doxa [görögül δόξα]: hit, ítélet, vélekedés, 106
 E pur si muove: És mégis mozog a Föld, 66
 ego: én, 68, 146
 esse: lenni, 256
 ex absurdo: az abszurdból, 11
 ex nihilo: a semmiből, 120
 formaliter: formálisan, 71, 255
 fűszisz [görögül φύσις]: természet, 114, 117
 genus: nem, 180, 194
 in re: a dologban, 270
 in solido: egészében, tömötten, 321
 inspectio: belátás, 69, 86, 122
 inter se: egymás között, 84
 intuitio: belátás, 69
 iszosz [görögül ἴσος]: egyenletes, 347
 iudicium: ítélet, 69
 locus: hely, 103
 minima sensibilia: legkisebb érzékelhetők, 152
 morituri te salutamus: üdvözlünk téged mi, a meghalni készülők, 305
 natura naturans: teremtő természet, 118
 objectivé: objektíven
 perceptio: megragadás, 58
 persona: személy, 51
 post rem: a dolog után, 270
 qua data: mint adatok, 140
 qua datum: mind adat, 95
 realitas objectiva: objektív realitás, 69, 73
 reductio ad absurdum: képtelenségre való visszavezetés, 78, 371
 res vera: valóságos [és igaz] dolog, 11, 37, 90, 157
 Securus iudicat orbis terrarum: Ítélt a gondtalan világ, 29
 sentire: érezni, 59
 sentiri: érződni, 256
 simpliciter: egyszerűen, 70
 species: faj, fajta, 144, 180
 sui generis: sajátlagos, 326
 vera causa: valódi ok, 101

ANGOL–MAGYAR SZÓJEGYZÉK

absolute: abszolútum	association: asszociáció (Hume), társítás
absoluteness: abszolútság	atomization: atomizálás, atomizáló- dás
abstract potentiality: absztrakt potencialitás	attainment: megvalósulás, elérés
accident: akcidencia	attenuation: gyengülés, gyengítés
actual entity: aktuális létező	attribute: attribútum
actual occasion: aktuális történés	authentic perceptive feeling: auten- tikus észlelő érzés
actual world: aktuális világ	aversion: averzió
actuality: aktualitás	
actualization: aktualizálódás	becoming: létesülés
adaptation: alkalmazkodás	being: létező, lény, lét
adequate: adekvát	bifurcation of nature: a természet bifurkációja
admission: felvétel	body: test
adversion: adverzió	bond: kötés, kapocs
affirmation-negation contrast: állítás-tagadás kontraszt	bounded: korlátozott
agent: hatótényező	boundless: határtalan
analogous: analóg	brute fact: nyers tény
analogy: analógia	
analogy of function: funkcionális analógia	categoreal condition: feltétel- kategória
analysis: elemzés, felbontás	categoreal obligation: kötelem- kategória
ancestry: származás	category of existence: létezés- kategória
animal: animális	category of explanation: magyarázat-kategória
animal body: animális test	category of the ultimate: a legvégső kategóriája
animal faith: animális hit	causal: kauzális
antecedent: megelőző, korábbi	causal feeling: kauzális érzés
anticipatory feeling: előrevetítő érzés	causal objectification: kauzális tárgyasulás
apparent objective content: megje- lenő objektív tartalom	causal efficacy: kauzális hatásgya- korlás
appearance: jelenség	
appetition: törekvés	
applicability: alkalmazhatóság	
appreciation: értékelés	
appreciative: értékelő	

- causation: okság
 chair-image: szék-kép
 change: változás
 character: jelleg, jellegzetesség, sajátosság, természet
 characteristics: jelleg, jellegzetesség, sajátosság
 choice: választás
 coalescence: egyévválás
 cogitation: tudatfolyamat
 coherence: koherencia
 coherence theory: koherencia-elmélet
 coincidence: egybeesés
 communication: kommunikáció
 comparative feeling: összehasonlító érzés
 completion: beteljesülés
 component: összetevő
 composite: összetett
 composition: összetétel, összetevődés
 conceptual: fogalmi
 conceptual feeling: fogalmi érzés
 conceptual valuation: fogalmi értékelés
 concrecence: konkreszcencia
 concrete: konkrét
 condition: feltételek közé szorít
 conformation: idomulás
 conformity: összhang; megfelelés
 congruence: egybevágóság
 conjoined: összekapcsolt
 conjunction: konjunkció, összekapcsolódás, összekapcsoltság
 connectedness: összekapcsoltság
 connection: kapcsolat, kapcsolódás, összekapcsolás
 consciousness: tudat, tudatosság
 consequent nature of God: Isten következményi természete
 consistency: konzisztencia
 constituent: alkotóelem
 constitution: felépülés, felépítés
 contact: érintkezés
 contemporaries: egyidejű történések
 contiguous: érintkező
 continuity: kontinuitás
 continuous: kontinuus
 continuum: kontinuum
 contrast: kontraszt
 coordinate division: koordinációs felosztás
 coordination: koordináció, összehangolás
 corpuscular nexus: korpuszkuláris nexus
 corpuscular society: korpuszkuláris társulás
 corpuscular sub-society: korpuszkuláris rész-társulás
 correlation: korreláció
 correspondence theory: korrespondencia-elmélet
 creation: teremtés
 creativity: teremőerő
 creature: teremtmény
 culmination: betetőződés
 cut: szelés
 dative phase: adatos fázis
 datum: adat
 decay: felbomlás
 decision: választás
 define: meghatároz, definiál
 definite: meghatározott
 definition: meghatározás, definíció
 definiteness: meghatározottság
 determinable: determinálható
 determinant: determináns, determináló
 determinate: meghatározódott
 determinateness: meghatározódott jelleg, meghatározódottság
 determination: meghatározódás
 determine: determinál, meghatároz
 determined: determinált
 difference: különbség
 differentiation: differenciálódás, megkülönböztetés
 direct: közvetlen
 disconnection: szétválasztottság
 disjoined: szétválasztott
 disjunction: diszjunkció, szétválasztás, szétválasztottság
 disjunctive diversity: diszjunktív különbözőség
 dissection: felszabás

diversity: különbözőség, sokféleség,
változatosság, eltérés
divisibility: feloszthatóság
division: felosztás
dominance: dominancia
duration: tartam
durational future: tartami jövő
durational past: tartami múlt

effect: hatás, okozat
effective: hatékony
effectiveness: hatékonyság
efficacious: hatásgyakorló
efficacy: hatásgyakorlás
efficient: ható-, hatással bíró
efficient cause: ható-ok
efficiency: ható-jelleg
emergence: felmerülés
emergent: kibontakozó
eminent: kitüntetett
emotion: emóció
emotional: emocionális
emotional feeling: emocionális érzés
emotional tone: emocionális színezet
emphasis: nyomaték, hangsúly
empty space: üres tér
endurance: tartósság, maradandóság, állandóság
enduring: tartós, maradandó, tartósan fennmaradó
enduring object: tartós tárgy
enfeeblement: legyengülés, elerőtlenedés
enhancement: fokozás, fokozódás
enjoyment: megtapasztalás, átélés
entirely living nexus: teljesen élő nexus
entity: entitás, létező
envisagement: bele-látás, teljes számbavétel
eternal: örök
eternal object: örök tárgy
everlasting: örökké tartó
evil: rossz, gonosz
evolving: kibontakozó, kifejlődő
evolution: evolúció, kifejlődés
existence: létezés
existent: létező

exclusion: kizárás
exclusive: kizáró
exclusiveness: kizáró jelleg, kizárólagosság
exemplification: megnyilvánulás, megjelenés, megmutatkozás
exemplify: példáz, felmutat, megmutat
extension: kiterjedés
extensive: extenzív, kiterjedt
extensive connection: extenzív kapcsolódás
extensive continuum: extenzív kontinuum
extensive order: extenzív rend
extensive quantum: extenzív kvantum
extensiveness: extenzivitás
external relations: külső relációk
eye-efficacy: szem-hatásgyakorlás
eye-region: szem-tartomány
eye-strain: szem-feszesség

the fallacy of misplaced concreteness: a rossz helyre tett konkrétság tévedése
the fallacy of simple location: az egyszerű lokalizálás tévedése
feature: jellemző, vonás
feeling: érzés
feeling-tone: érzés-tónus
final cause: cél-ok
fluent: áramló, változó
flow: áramlás
flux: folyam, áram, áramlás, változás
focal nexus: fokális nexus
focal region: fokális tartomány
form: forma
form of definiteness: meghatározottság-forma, a meghatározottság formája
function: funkció
functioning: működés

general: általános
generality: általánosság
generic: generikus
genetic: genetikus

422 *Angol–magyar szójegyzék*

genetic division: genetikus felosztás
 given: adott
 givenness: adottság
 gradation: fokozat, fok
 grade: fokozat, fok
 graded relevance: fokozatokra osztott relevancia
 graduation: fokozatosság, fokozatokra osztás
 growth: kifejlődés, növekedés

historic route: történet sor
 hybrid: hibrid
 hybrid physical feeling: hibrid fizikai érzés

idea: idea (Locke), eszme
 idea of reflection: a reflexió ideája
 idea of sensation: az érzékelés ideája
 identity: azonosság
 image: kép
 imaginative feeling: képzelő érzés
 immediacy: azonnaliság, közvetlenség
 immediate: azonnali, közvetlen
 immediate experience: közvetlen tapasztalás
 immediate occasion: azonnali történet
 immediate future: közvetlen jövő
 immediate past: közvetlen múlt, azonnali múlt
 immediate perception: közvetlen észlelés
 immediate present: azonnali jelen
 immediate presentation: azonnali megjelenítés
 immediate subject: azonnali szubjektum
 impartial: nem-részleges, semleges
 implication: egymásban foglalódás, befoglalódás, beágyazódás
 importance: jelentőség
 imposition: ráhelyeződés, kikényszerítés
 impression of reflection: a reflexió benyomása

impression of sensation: az érzékelés benyomása, érzékelési benyomás
 impure: kevert
 impure feeling: kevert érzés
 imputation: belehelyezés, belehelyeződés
 imputative feeling: belehelyező érzés
 inauthentic perceptive feeling: inautentikus észlelő érzés
 inclusion: befoglalás, befoglalódás
 incoherence: inkoherecia
 incompleteness: beteljesületlenség
 inconsistency: inkonzisztencia
 indecision: eldöntetlenség
 indefinite: meghatározatlan, korlátlan
 indefinite divisibility: korlátlan oszthatóság
 indeterminate: meg-nem-határozódott
 indeterminateness: meg-nem-határozódott jelleg, meg-nem-határozódottság
 indetermination: meg-nem-határozódás
 indication: jelölés
 indicative feeling: jelölő érzés
 ineffective: nem hatékony
 ineffectual: hatás nélküli
 ineffectiveness: hatástalanság, eredménytelenség
 inefficient: hatással nem bíró
 influence: befolyás, hatás
 ingress: bekerülés
 inherent: inherens, benne rejlő
 inheritance: öröklődés
 inherited: örökölt, öröklődő
 inhibit: gátol
 inhibition: legátlás, gátlódás
 initial datum: kezdeti adat
 initial subjective aim: kezdeti szubjektív cél
 inorganic nexus: szervetlen nexus
 inorganic society: szervetlen társulás
 insight: belátás, intuíció
 integral feeling: egységes érzés
 intellectual feeling: értelmi érzés

- intense: erős, intenzív
 intensification: felerősítés
 intensity: intenzitás
 integration: integrálódás
 interconnection: összekapcsolódás;
 kölcsönös kapcsolat
 internal relations: belső relációk
 interplay: összjáték
 interrelation: kölcsönreláció
 intersection: metszet
 interstices: köztes terek
 intervention: közbeavatkozás,
 közbeiktatódás, közbelépés
 intertwine: összefonódik
 interweave: rászó, rászövődik,
 összeszövődik
 intuitive judgement: intuitív ítélet
 inwoven: beleszövődött
- judgement: ítélet, ítéletalkotás
 judging subject: ítélő szubjektum
- life: élet
 living body: élő test
 living cell: élő sejt
 living enduring object: élő tartós
 tárgy
 living nexus: élő nexus
 living occasion: élő történés
 living person: élő személy
 living society: élő társulás
 locus: hely
 logical: logikus
 lure: vonzerő, vonzás
 lure for feeling: érzést vonzó erő
- many: sok
 massive: szilárd
 matter: anyag
 medium: közvetítő
 mental: mentális
 mental pole: mentális pólus
 mentality: mentalitás
 mode: modusz (Spinoza), mód
 multiplicity: sokaság
- narrowness: szűkösség
 negative prehension: negatív pre-
 henzió
- neutral stuff: anyag
 nexus: nexus
 nominal essence: nominális lényeg
 non-corpuseular society: nem-
 korpuszkuális társulás
 non-living occasion: nem-élő törté-
 nés
 non-living society: nem-élő társulás
 non-social nexus: nem-társas nexus
 non-social order: nem-társas rend
 nonentity: nem-létező, nemlét
 novelty: újdonság
- object: tárgy, objektum
 objectification: tárgyasulás
 objective datum: objektív adat
 objective content: objektív tartalom
 objective lure: objektív vonzás
 objectivity: objektivitás
 obligation: kötelelem
 occasion: történés
 occurrence: történés
 one: egy
 ontological principle: ontológiai
 alapelv
 operation: művelet
 order: rend
 organic: organikus, szerves
 organic philosophy: organikus
 filozófia
 organism: szerveződés
 origin: eredet, kiindulás
 original: eredeti, alkotó
 origination: keletkezés
 originative: alkotó
 ovate abstractive set: ovát absztrak-
 tív halmaz
 ovate class: ovát osztály
 overlapping: átfedés
- participate: részt vesz, részesül
 particular: partikuláris
 particular existent: egyedi létező
 particular thing: egyedi dolog
 passage: haladás, átmenet
 path: út, útvonal
 pattern: mintázat
 patterned: mintába rendeződött
 perception: észlelés

424 *Angol–magyar szójegyzék*

perceptive: észlelési
 perceptive feeling: észlelő érzés
 perceptivity: perceptivitás
 percipient: észlelő
 permanence: állandóság
 perpetual perishing: örökös pusztulás
 persistence: fennmaradás
 person: személy
 personal order: személyes rend
 philosophy of organism: a szervező-
 és filozófiája
 phase: fázis
 physical feeling: fizikai érzés
 physical pole: fizikai pólus
 physical purpose: fizikai cél
 physical recognition: fizikai felismerés
 physical recollection: fizikai felidézés
 positive prehension: pozitív prehenzió
 possibility: lehetőség
 potential: potenciális
 potentiality: potencialitás
 power: erő
 practice: gyakorlat
 predecessor: előd
 predicative: predikatív
 prehension: prehenzió
 present: jelen
 presented duration: megjelenített tartam
 presented locus: megjelenített hely
 presentational immediacy: megjelenítéses azonnalóság
 presentational objectification: megjelenítéses tárgyiasulás
 primary: elsődleges, primér, alap
 primary data: primér adatok
 primary feeling: alapézés
 primary phase: alapfázis
 primordial nature of God: isten
 primordiális természete
 principle of relativity: a relativitás
 alapelve
 priority: prioritás
 privacy: magán-jelleg
 private: privát

process: folyamat
 projection: kivetítés
 projector: projektor
 proposition: proposíció
 propositional feeling: proposíciós érzés
 proximate relevance: megközelítő relevancia
 public: nyilvános
 publicity: nyilvánosság, nyilvános jelleg
 purpose: szándék, cél
 purposeful: célorientált
 purposive: célirányos

 qualitative: kvalitatív

 real internal constitution: valóságos belső felépülés
 real potentiality: valóságos potenciálitás
 reality: valóság, realitás
 reason: ok, indok
 reception: befogadás
 receptivity: receptivitás
 refer: vonatkozik, utal
 reference: vonatkozás, vonatkoztatás, utalás
 region: tartomány
 regnant nexus: uralkodó nexus
 rejection: elutasítás
 relatedness: összefüggőség
 relation: reláció, viszony, összefüggés
 relationship: viszony, összefüggés
 relatum: relációtag
 relegation: átsorolás, átsorolódás
 relevance: relevancia
 repetition: ismétlődés
 reproduction: reprodukció
 representation: reprezentáció
 representative perception: reprezentációs észlelés
 responsive: reszponzív
 responsivity: reszponzivitás
 restricted: korlátok közé szorított, korlátozott
 reverted feeling: átcserélődött érzés
 reversion: átcserélődés

route: sor	specialized society: specializálódott társulás
seat: székhely	specified actual entity: pontosan meghatározott aktuális létező
self-attainment: ön-megvalósítás	stage: stádium, fázis, szakasz
self-consciousness: öntudat	standpoint: szemszög
self-consistency: önkonzisztencia	stone-image: kő-kép
self-creation: ön-teremtés	straight line: egyenes
self-formation: ön-megformálás	strain: feszesség
self-preservation: önfenntartás	strain-feeling: feszesség-érzés
self-production: ön-létrehozás	strain-locus: feszesség-hely
self-realization: ön-megvalósítás	strand: szál
sensation: érzékelés, érzéklet	structured society: strukturált társulás
senses: érzékek	stubborn fact: makacs tény
sense-data: érzéki adat	stuff: anyag
sense-organ: érzékszerv	sub-region: résztartomány
sense-perception: érzéki észlelés	subject: szubjektum
sensitive: szenzibilis, érzékeny	subject-predicate: szubjektum–predikátum
sensitivity: szenzibilitás	subjective aim: szubjektív cél
sensum: érzet	subjective form: szubjektív forma
serial: sorba rendeződő	subjective immediacy: szubjektív azonnalóság
serial order: sorba rendezettség	subordinate society: alárendelt társulás
serial ordering: sorba rendezés	subsequent: rá következő
seriality: sorba rendeződés	subservient nexus: alárendelt nexus
serially ordered: sorba rendezett	substance: szubsztancia
settled: már-eldölt	substance-quality: szubsztancia–minőség
social nexus: társas nexus	succession: egymásra következős, egymásutániség
social order: társas rend	successive: egymásra következő
society: társulás	successor: utód
solidarity: összetartozás	superject: szuperjektum
space: tér	supersede: helyébe lép
space-time: tér–idő	suspended judgement: lebegtetett ítélet
space-time continuum: tér–idő-kontinuum	symbolic reference: szimbolikus vonatkoztatás
spatial: térbeli, téries	simple physical feeling: egyszerű fizikai érzés
spatial and temporal: térbeli és időbeli	temporal: időbeli, időies
spatial extension: téries kiterjedés	temporal actual entity: időbeli aktuális létező
spatial quantum: téries kvantum	temporal actuality: időbeli aktualitás
spatial region: téries tartomány	
spatial relation: térbeli reláció	
spatial relationship: térbeli viszony	
spatial volume: téries térfogat	
spatio-temporal: tér- és időbeli, tér–idő-beli	
spatio-temporal continuum: tér–idő-kontinuum	
spatialization: tériesítés (Bergson), tériesedés	

- temporal endurance: időbeli tartósság
temporal extensivity:
temporal extension: időies kiterjedés
temporal quantum: időies kvantum
temporal region: időies tartomány
temporal relationship: időbeli viszony, összefüggés
temporal occasion: időbeli történés
temporal world: időbeli világ
temporalization: időiesedés
termination: beveződés
theory: teória, elmélet
thing: dolog
tone: tónus, színezet
tradition: átadási lánc
transcend: meghalad
transcendence: továbblépés, meghaladás, transzcendencia
transference: átvitel
transformation: transzformáció
transition: átmenet
transmission: átadás, továbbadás, továbbítódás
transmutation: átalakítás
transmuted feeling: átalakított érzés
triviality: trivialitás, jelentéktelenség
the ultimate: a legvégső
unbounded: korlátozatlan
unconscious: nem tudatos
undifferentiated endurance: differenciálatlan tartósság
uniformity: egyöntetűség
unison of becoming: a létesülés összhangja
universal: univerzális
universe: univerzum
unspecified actual entity: közelebb-ről meg nem határozott aktuális létező
unrest: nyughatatlanság
urge: ösztönzés
vacuous actuality: értelmetlen valóság
vague: elnagyolt
vagueness: elnagyoltság
valuation: értékelés
value: érték
variation: változat
variety: változatosság, sokféleség
vector: vektor
vector-: vektoriális
vision: vízió
width: tágasság
withness: veleválóság
withness of the body: a test veleválósága
zest: késztetés

VÉGJEGYZETEK

Készítette: Fórizs László

- ⁱ Előszó: fordította Fórizs László; I. és V. Rész: Fordította Fórizs László és Karsai Gábor; II. Rész I–IV. fejezet illetve IV. Rész: fordította Fórizs László; II. Rész V–X. fejezet: fordította Karsai Gábor; III. Rész: fordította Karsai Gábor. E szétválasztás azonban inkább csak a fordítók kezdeti orientációjára, a feladatok egymás közötti felosztására vonatkozik, a végeredmény igazi együttműködés gyümölcse, amelynek során a résztvevők munkája nem egyszerűen összegződött, hanem új minőségű összénőve valójában megsokszorozódott.
- ⁱⁱ A kérdéssel kapcsolatban lásd Graham Priest, *In contradiction, A study of the transconsistent* (Ellentmondásban, Transzkonzisztens vizsgálatok, Nijhoff International Philosophy Series, 39. Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht, 1987.
- ⁱⁱⁱ „Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell” – e kijelentés relevanciáját többek között abból nyeri, hogy a proposíciókat olyan verbális kifejezésekkel azonosítja, amelyek alapja Sz-P típusú, és igaz vagy hamis voltak logikailag kiértékelhető. Whitehead elsőik között ismeri fel a probléma valódi mélységét annak ismeretelméleti és ontológiai vonatkozásaival együtt. Szerinte a verbális kifejezés csupán a teljes proposíció részleges megközelítése lehet. Ebből következik, hogy valójában nem kell elhallgatnunk, igaz akárhogyan erőlködünk, szavaink csupán aszimptotikusan tudják megközelíteni a nem verbális teljes proposíciót. Látható, hogy míg Wittgenstein a két szélsőséget abszolútnak fogja fel, Whitehead a nyelv hétköznapi használatait is figyelembevéve ebben a kérdésben is kiegyensúlyozott álláspontot képvisel.
- ^{iv} Az igazság fogalma nem verbális kijelentések igazságértékének meghatározásával kapcsolatos logikai kategória, meghatározásához a tapasztalás teljes mezéjét tekintetbe kell vennünk.
- ^v És bölcsek is (lehetünk).
- ^{vi} Az 'eredeti' többes számú *decisions* (választások, döntések) alakot Griffin és Sherburne – más kutatók javaslatait kritikátlanul elfogadva – az egyes számú 'decision' ('választás,' 'döntés') alakra cserélték. E változtatás azonban könnyen félreérthetővé teszi Whitehead szövegét és súlyos tévedés veszélyét rejti magában. E csere után ugyanis nem kerülhetjük el a csapdát: ezt az egyetlen választást nem az egyes történéseknek, hanem magának a történeteknek mint egésznek *kell* tulajdonítanunk, amely így *feltétlenül* szert tenne egy választásra képes, önálló (aktuális) létező státuszára. Természetesen a többes számú alak sem zárja ki ezt az interpretációt, az egyes számú viszont *csak* ezt engedi meg. E csapdába esett bele az amerikai szerkesztőpáros is, akik furcsa módon a IV,

IV, 3-ban meghagyták a többes számú választások alakot: „Egy magasrendű észlelő szükségképpen valamilyen történés egy tartós tárgy történetében. Ha ez a sor arra irányul, hogy sikeresen továbbvigye magát a jövőbe, akkor mindenekelőtt az szükséges, hogy *választásai* [kiemelés tőlem] az azonnali történésben a legközelebbi relevanciával bírjanak az egyidejű történések között párhuzamosan zajló eseményekre vonatkozóan.” Szerintem azonban – és ha kellő óvatossággal kezeljük az ‘eredeti’ szöveget, akkor Whitehead szerint is – e választások a ‘történet-sor’-t alkotó egyes történések választásai. Megjegyzendő még, hogy ebből a szempontból a magasrendű észlelő szereplése az utóbbi mondatban nem oszt, nem szoroz.

- vii Arany János izes magyar fordításában Bottom, a takács, magyarul *Zubolyként* szerepel. E szép – igaz ma már kicsit régiesen hangzó – szavunk a szövőszék hengerét jelöli. A *bottom* angol szó sem kevésbé beszédes, többek között az alját, fenekét esetleg mélyét jelöli valaminek, de jelent alapot vagy indítékot is. A Whitehead által idézett szavak az *ács*, az *üstfoltozó* és a már említett *takács* párbeszédének részeként hangzanak el. (Arany János fordításán azért változtattunk, mert különben elveszne Whitehead szubsztanciával kapcsolatos – egyébként nyilvánvaló – iróniája):

Az üstfoltozó visszajő.

ÜSTFOLTOZÓ: Ó Fenék, hogy megváltoztál! Mit látok rajtad?

TAKÁCS: Mit hát! a magad számárfejét, tudod-e?

Az ács visszajő

ÁCS: Isten legyen irgalmas neked, Fenék! Téged kicseréltek. (El.)

Fenek: Értem a kujonságot. Szamárrá akarnak tenni, hogy megijesszenek, ha tudnának; de azért se mozdulok innen, akármit csinálnak. Itt sétálok fel s alá, s danolok, hadd hallják, hogy nem félek.

Dalol

A hím rigó, mely fekete!

Narancsszínű a szája;

Mely szép a húros éneke!

Ökörszem picí szárnya.

- viii Whitehead e megjegyzése csak a nyugati filozófiai tradícióra érvényes. Ennek alátámasztására elég, ha csupán két szorosan összetartozó műre utalok az indiai filozófiai hagyomány nem-szubsztancialista részéből: az egyik Nágárdzsuna *Múlamadhjamakakáriká* című alapműve, a másik Csandrakírtyi ehhez írt kommentárja, a *Praszannapadá*. Számos kínai és japán traktátussal lehetne bővíteni a sort, ezek döntő többsége azonban kimondottan Nágárdzsunától nyeri relevanciáját. Ugyanakkor a két filozófiai tradíció összehasonlítása alapos körületekintést igényel elsősorban azért, mert a nyugati gondolkodás a görögöktől kezdve főként a ‘matematikai logikára’ épült, az indiai tradíció viszont – mindkét említett művet is beleértve – sokkal inkább ‘grammatikai’ gyökerű, azaz érveléseiben egyfajta ‘grammatikai logikát’ használ. (E kérdéssel kapcsolatban lásd Fórizs László: *The Relevance of Whitehead for Contemporary Buddhist Philosophy*, Invited lecture at the Silver Anniversary Whitehead Conference, Claremont, 1998., illetve az ott megadott irodalmat.)
- ix V. ö. ‘Először [a kezdet kezdetén] vágy támadt Abban [az Egyben], ami az elme első csírája volt’. RV X, 129. (A himnusszal kapcsolatban lásd Fórizs László: *Rigvéda – Teremtéshimnuszok*, FLI, Budapest, 1995.)

^x E helyen mind *M* mind *C* az *újdonságra irányuló cél* (*goal towards novelty*) kifejezést használja, ami – el kell ismerni – nem a legszebb szókapcsolat. A kritikai kiadásban szereplő *ösztöke* (*goad*) szót a Sherburne–Griffin páros vezette be, lényegében arra hivatkozva, hogy szerintük a '*goal towards novelty*' kifejezésnek semmi értelme (*makes no sense*), ugyanakkor ha a '*goal*' szót '*goad*'-ra cseréljük, értelmes kifejezést kapunk. Egyébként is a két szó (*goad* illetve *goal*) kézírásban különösen könnyen összekeverhető. (Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy változtatásukkal nem minden általuk megkérdőjelezett kutató értett egyet.) Jegyzetükben szó szerint a következőt olvashatjuk:

„88.13 changed 'goal' to 'goad' (M 135.8; C 122.18)—In agreement with most other scholars consulted, we do not think that the expression 'goal towards novelty' makes sense. Also, the presence of 'goal' in the text is easily intelligible as a mistranscription of Whitehead's handwriting. An objection to this change might be that the use of the word 'goad' in this context is incompatible with Whitehead's conception as to how God influences the world, i.e., by presenting ideals which serve as lures for feeling. It is, however, quite normal to say that one person goads another to action when the former insistently presents the latter with an attractive ideal.”

Nem sok értelme volt azonban megváltoztatni az 'eredetit', hiszen a saját érvelésük is inkább ez ellen szól. A problémát ugyanis az okozza, hogy az ösztöke-kép – önmagában – inkább Isten ható-ok jellegére utal, az itt egyébként kívánatos cél-okság helyett. Ezt Sherburne-ék is érzik, éppen ezért kényszerülnek magyarázkodásra: „Mindazonáltal nagyon is normális dolog azt mondani, hogy valaki egy másik személyt úgy ösztökél cselekvésre, hogy kitartóan valamilyen vonzó ideált mutat fel a számára.” De ha a kifejezéssel Whitehead szerintük is csak annyit akart mondani, hogy Isten cél[-ok], akkor talán indokoltabb lett volna meghagyniuk a korábbi kiadásokban szereplő *cél* kifejezést. Ellenkező esetben ugyanis e szöveghely azon rendkívül ritka alkalmak egyike lenne, ahol Whitehead nem a lehetőségeihez képest legadekvátabb kifejezést használja.

^{xi} Abban, hogy az elektron- vagy a proton-jelentette társulás felbomolhat, Whitehead számára semmi szokatlan nincs. Végtelen élettartamú 'elemi részecskék' feltételezése meglehetősen idegen a szerveződés filozófiájától.

^{xii} Whitehead e megjegyzésének igazi relevanciáját a kvantummechanikai törvények alapvetően statisztikus jellege adja.

^{xiii} A Mengyelejev-féle periódusos rendszer azóta újabb és újabb elemekkel bővült, de ez mit sem változtat azon a tényen, hogy a *Scholium* a lehetséges elemek számával kapcsolatban néma, mint a sír.

^{xiv} A kérdés egyik lehetséges mai formája így hangzik: hogyan jöhet létre egyáltalán információ?

^{xv} A Sherburne–Griffin-féle kritikai kiadáshoz képest a magyar szöveg visszatér az 'eredetihez', amelyhez az amerikai szerkesztőpáros a következő megjegyzést fűzte: „Úgy véljük, az egyik leggyakoribb sajtóhiba fordul itt elő: az 'oksági' (*causal*) szót az 'eseti' (*casual*) szóra cserélték. A kontextus megmutatja, hogy Whitehead két eltérő típusú szubsztancia közötti kölcsönhatást tartott szem előtt, ami egy oksági probléma.” A cseréért, illetve ez utóbbi megjegyzésért nagy kár. Egyrészt, mert Whitehead itt nem a saját rendszeréről, hanem egyértelműen a kartézianus filozófiáról beszél. Szubsztanciák közötti *oksági* kölcsönhatásról beszélni azonban még bővebb kartézianus kontextusban sem magától

értetődő. Spinoza *Etiká* jában például ez áll: „Sem a test nem determinálhatja a lelket gondolkodásra, sem a lélek a testet mozgásra vagy nyugalomra, sem semmi másra” (Spinoza: *Etika*, III. 2.). Másrészt a Sherburne–Griffin-féle megfogalmazás Whitehead saját filozófiájában sem lenne releváns, hiszen nála a kérdés ebben a formában fel sem merülhet, mivel a szerveződés filozófiája nem-szubsztancialista. Egyébként mind *C* mind *M* a szubsztanciák eseti társulásáról beszél, tehát mindkét korábbi kiadásban szerepel a 'sajtóhiba'.

Talán nem haszontalan, ha a kérdés további illusztrálására Erwin Schrödingernek, a kvantumelmélet egyik alapítójának, néhány idevágó gondolatát is idézzük:

„A mindennapok emberének manapság – valószínűleg nyelv- és oktatástörténeti okokból – az elme és az anyag közötti dualisztikus kapcsolat rendkívül magától értetődőnek tűnik. . . . De alaposabb megfontolás alapján már kevésbé lennének hajlandóak elfogadni e két különböző szférabeli események kölcsönhatását – amennyiben tényleg különböző szférákról van szó; mert az első (az anyag kauzális meghatározása az elme által) szükségszerűen szétzúzná az anyagi események autonómiáját, míg a második (a testek vagy velük egyenértékű dolgok, például a fény, kauzális hatása a tudatra) teljességgel érthetetlen számunkra. . . . A nehézségek aligha küszöbölhetőek ki másképpen, mint a dualizmus elhagyásával. Ezt többször is javasolták már, s érdekes, hogy többnyire materialisztikus alapon. Talán az első ilyen kísérlet a nagy Démokritosznak az a naiv javaslata volt, hogy a lélek is atomokból, de különlegesen finom, sima, gömb alakú és ezért igen mozgékony atomokból áll. . . . Spinoza a kettőt egy szubsztanciában egyesítette, amelyet isteninek nevezett, két attribútummal, a kiterjedéssel és a gondolkodással. Ez, noha elkerüli a legrosszabb tévedést, mert kifejezetten kizárja a kölcsönhatást, mégis kissé formális megoldásnak látszik, bármilyen nagyra becsljük is ezt a rendkívül szeretetreméltó, tökéletesen becsületos és önzetlen gondolkodót.” (Erwin Schrödinger: *Mi a 'realis'?* Megjelent a szerző *Világszemléletem (My View of the World)* című könyvében, 1960-ban.) Szerintem a probléma whiteheadi átalakításának valódi jelentőségét csak a szubsztancia-fogalommal való drasztikus (tehát következetes) szakítás kontextusában érthetjük meg.

- ^{xvi} E kissé szokatlan hangzás az ára annak, hogy a fenti kijelentéstípusban – Whiteheadhez hasonlóan – végig elkerülhessük a szubjektum–predikátum formát.
- ^{xvii} Ezt a problémát érdekesen illusztrálja J. A. Wheeler késleltetett választási kísérlete.
- ^{xviii} A whiteheadi nézőpont sokkal relevánsabb empirikus támaszát jelentik a kvantummechanikai hullámfüggvény által leírt nem-lokális kvantum-korrelációk, amelyeket számos kísérlettel közvetlenül is igazoltak (elsőként 1986-ban Aspect és munkatársai). E korrelációk bár bizonyos értelemben 'kísérteties távolhatást' reprezentálnak, az információ fénysebességnél gyorsabb terjedését nem teszik lehetővé, azaz nem sértik a szigorú értelemben vett távolhatás tilalmának elvét, csak a lokalitást kifejező Bell-egyenlőtlenségeket. Egyébként a kvantummechanika születésekor természetesnek tűnt ezeket a hullámfüggvény által leírt (nem-lokális) korrelációkat a mentális pólushoz tartozónak tekinteni (Ezzel kapcsolatban elegendő a 'koppenhágai' iskola fizikusaira, vagy Neumann Jánosra illetve Wigner Jenőre utalni, de természetesen e sor napjainkig folytatható). Ez az interpretáció whiteheadi nézőpontból azonban csak azt

példázza, ahogyan a fizikusok átestek a ló másik oldalára. (Lásd Fórizs László: *A modern fizika teremtésmítosza*, in: *Magyarok szerepe a világ természettudományos és műszaki haladásában*, III. tudományos találkozó, OMIKK, 1992, 380–382. oldal).

^{xix} Feltéve persze, hogy végig ugyanaz marad a vizsgált objektum és az összes többi releváns körülmény. Hogy mit kell 'ugyanazon' az objektumon érteni a whiteheadi séma alapján, az persze néha nem is olyan egyszerű.

^{xx} E megállapításban nem nehéz felfedeznünk a „Hajtsátok uralmatok alá a Földet!” ószövetségi parancsának kései visszhangját. Egyébiránt e 'parancs' a természettudományok művelőitől (pontosabban azok túlnyomó többségétől) valójában sohasem volt idegen.

^{xxi} „Éjsötét úton, vízbe öltözötten,
Arany madarak repülnek az Égbe;
S a Rend honából mikor visszatérnek,
Átitatódik a Földanya vajjal.”
(*Dirghatamasz*, RV I, 164. 47)

(In: Fórizs László, *Rigvéda–Teremtéshimnuszok*, FLI, Budapest, 1995.)

^{xxii} „Barátaimnak mondalak titeket. . .” János 15, 15.